

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ: ІЛЮЗІЯ РЕФОРМ

ОЛЕНА ЗАПЛОТИНСЬКА,
 менеджер Освітньої програми Міжнародного фонду "Відродження"

Що маємо?

1. Не відбулась комплексна реформа вищої освіти у контексті Болонського процесу, так само, як і поки що не розроблені стратегії таких нововведень.
2. Офіційні звіти Міністерства освіти про національний прогрес у просуванні до Європейського простору вищої освіти у зіставленні з такими фактами, як відсутність українських університетів у престижних міжнародних рейтингах; катастрофічне падіння якості освіти свідчать про серйозні деградаційні тенденції вищої школи.
3. Вплив європейських структур на активізацію реформування вищої школи та імплементації Болонських принципів залишається кволим (поки що відчутною співпраця є лише у контексті мобільності).

Стисло про основне

Більше як десятиріччя розвиток вищої освіти Європи відбувається під гаслом формування спільного бачення модернізації та реформування вищої освіти. Процес реформ називають Болонським (основні положення нововведень були закладені ще 1998 року Сорбонською декларацією, але саме Болонська декларація про Європейський простір вищої освіти 1999 року стала базовим стратегічним документом цього процесу). За задумом, реформи вищої освіти мали відбуватися до 2010 р.

Однак виявилось, що процес реформування освіти є болісним навіть для країн Старої Європи, і пристосування суспільств до нововведень відбувається досить складно (яскравим свідченням стали численні студентські протести впродовж 2008-2009 рр. в

Іспанії, Німеччині, Австрії - основне незадоволення студенти висловлювали щодо запровадження системи кредитів, яка збільшила навантаження і надзвичайно ускладнила поєднання роботи і навчання¹; запровадження бакалаврських програм і плати за навчання²).

На черговій зустрічі міністрів освіти країн - учасниць Болонського процесу у березні 2010р. було відмічено, що, незважаючи на значні досягнення у реформуванні освіти, низка дій з формування Єдиного простору вищої освіти і наукових досліджень (реформа навчальних планів, ступенів, забезпечення якості, визнання дипломів, мобільність, соціальний вимір) здійснені з "різною мірою успішності і результативності"³. Таким чином, було вказано на повільну імплементацію Болонських прин-

ципів і вирішено продовжити термін виконання всіх зобов'язань до 2020 р.

Україна приєдналась до Болонського процесу у 2005 р., офіційно взявши на себе зобов'язання провести ґрунтовну реформу вищої школи. У 2007 р. Міністерство освіти затвердило План дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 р. Паралельно наказами МОН і Кабінету Міністрів розроблялася структура супроводу Болонського процесу (відомчі і міжвідомчі робочі групи). З 2009 р. розпочала роботу Національна команда експертів з реформування вищої освіти, яка покликана брати участь у розробці національної політики, у реформуванні вищої освіти відповідно до положень Болонського проце-

¹SPAIN: Protests against Bologna begin to spread [Електронний ресурс]. - Режим доступу : // <http://www.universityworldnews.com>.

²GERMANY: Nationwide Bologna protests [Електронний ресурс]. - Режим доступу : // <http://www.universityworldnews.com>.

³Декларація про Європейський простір вищої освіти (Будапешт-Відень, 12 березня 2010 р.) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : // <http://bologna-centr.at.ua>.

су (створюється за рекомендації Міністерства освіти і координаційної підтримки Представництва ЄС в Україні та Національного Темпус-офісу).

Аналізуючи масив інформації, умовно виокремлюємо три періоди у ході перетворень у національній системі вищої освіти:

- ◆ Кінець 2005-2008 рр. - ейфорія у зв'язку з підписанням Болонської декларації. Продукування різних робочих груп, експерименти із запровадження кредитно-трансферної системи. Реальних кроків у втіленні взятих зобов'язань здійснено небагато.
- ◆ Кінець 2008 - початок 2010рр. - настав час звітувати про національний прогрес у просуванні освітніх реформ. Міністерство розпочинає активну діяльність із запровадження кредитно-трансферної системи, магістерської підготовки, що відповідає європейським стандартам, розроблення Національної рамки кваліфікації.
- ◆ 2010 - початок 2011 рр. - період, ознаменований активізацією обговорення нового проекту Закону України "Про вищу освіту", який врешті-решт має наблизити вітчизняну систему освіти до Європейського простору вищої освіти, і презентацією проекту Національної рамки кваліфікації. Далі буде...

Система вищої освіти України Законодавче підґрунтя

Українська вища освіта регулюється Законами "Про освіту"

від 1991 р. (з поправками, остання з яких прийнята у грудні 2010 р.) і "Про вищу освіту", ухвалений 2002 р. (з рядом прийнятих поправок, остання з яких датується січнем 2010 р.).

Упродовж останніх п'яти років періодично відбувається обговорення проектів законів про вищу освіту, підготовлених як профільним міністерством, так і представниками різних політичних сил та експертної громадськості. Жоден із цих документів не дістав консолідованої підтримки. Що, однак, не завадило в офіційних звітах про основні досягнення в системі вищої освіти декларувати перед Болонським секретаріатом про підготовлений проект закону України "Про внесення змін до Закону України "Про вищу освіту" з урахуванням стандартів і рекомендацій Болонського процесу як одне з важливих досягнень України на шляху реформування освіти.

Отже, фактично всі перетворення, що запроваджувались у системі вищої освіти, фіксувались на рівні підзаконних нормативних актів, які ладнали старий закон під нові умови.

Дискусія про новий закон набула особливої гостроти наприкінці 2010 - початку 2011 рр., коли активно обговорювались два законопроекти, розроблені представниками парламентської більшості. На думку експертів, обидва документи разом із нормами, що враховують стандарти і рекомендації Болонського процесу, за низкою положень можна вважати серйозним відступом від реформування освіти⁴. Наразі триває обговорення третього проекту закону.

Система

Система вищої освіти України ґрунтується на трьох освітніх рівнях (неповна вища освіта, базова вища освіта, повна вища освіта) і на трьох освітньо-кваліфікаційних ступенях (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст/магістр), що до цього часу не відповідає вимогам встановлення трициклічної системи: бакалавр, магістр, доктор.

Здобути вищу освіту в Україні можна у вищих навчальних закладах чотирьох рівнів акредитації і надзвичайно розгалуженої мережі. За даними Міністерства статистики, на початок навчального 2010/2011 р. в Україні нараховувалось 349 вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації та 505 I-II рівня (1990/1991 - 742). Характерною виявилась тенденція до скорочення кількості колишніх училищ і технікумів та перетворення їх на університети й академії. Майже у 2,5 рази збільшилась кількість студентів вищів і у майже вдвічі скоротилась кількість студентів профтехучилищ⁵. Що могло би вважатися позитивною тенденцією - охоплення вищою освітою ширших верств населення, якби не інший бік проблеми - падіння якості освіти, перетворення університетів на ефективний верстат із підготовки армії безробітних, стрімка комерціалізація вищої школи тощо.

Болонський процес і Україна: повільний рух чи активна його імітація?

Як уже зазначалось, приєднання до Болонського процесу означало для України прийняття

⁴За висновками експертів Центру освітнього моніторингу [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://centromonitor.com.ua>.

⁵[Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

офіційного зобов'язання провести докорінні перетворення у сфері вищої освіти, які б дали можливість наблизити вітчизняну вищу школу до Європейського простору вищої освіти та наукових досліджень. Проаналізуємо прогрес на прикладі виконання Україною кількох принципів Болонського процесу.

Запровадження трициклічної системи підготовки - бакалаврат, магістратура, докторські студії

У Національному звіті про впровадження положень Болонського процесу (за 2005-2006 рр.) зазначено, що 100% студентів вузів III-IV рівня акредитації у 2006/2007 н. р. залучено до двоциклічної системи підготовки. Однак разом із дипломами бакалаврів і магістрів випускникам видаються документ про вищу освіту молодшого спеціаліста і спеціаліста (які розвивають бакалаврський цикл і незрозумілі для Європи, оскільки не включені там до системи вищої освіти).

Серйозною внутрішньою проблемою є відсутність чіткої і прозорої ідентифікації ступенів бакалавра і магістра, що викликає непорозуміння між працевластцями і випускниками з бакалаврськими дипломами. Тому більшість випускників воліють продовжити навчання у магістратурі, керуючись не високою метою здобуття фундаментальних знань, а через те, що не вважають диплом бакалавра самодостатньою кваліфікацією.

Докторські студії

До цього часу в Україні існує система двох наукових ступенів - кандидата і доктора наук. У звітах

держава декларує про розробку механізмів запровадження докторського навчання як третього циклу. На практиці структуровані докторські програми працюють лише у Києво-Могилянській академії. Причому існують вагомі бюрократичні перешкоди на шляху встановлення європейської практики PhD-Програм. Складною, забюрократизованою, часозатратною є і процедура нострифікації одержаних у західних університетах дипломів про наукові ступені.

Запровадження системи кредитів (ЄКТС)

Європейська кредитно-трансферна система (ЄКТС) і Додаток до диплома (Diploma Supplement) являє собою інструмент спрощення процедури визнання дипломів про вищу освіту в Європі. Наказом Міністерства освіти і науки у 2009 р. ЄКТС і Додаток до диплома європейського зразка були запроваджені у всіх вищих школах України. Щоправда, кредитно-модульна система почала вводитись у практику українських вузів ще 2006/2007 н. р.

Однак і тут не обійшлося без вітчизняних "інновацій". Так, згідно з вимогами Довідника користувача ЄКТС, затвердженого Європейською Комісією, навчальне навантаження студента становить від 1500 до 1800 год на навчальний рік (60 кредитів). Отже, 1 кредит відповідає 25-30 год роботи (включаючи не лише аудиторний час, а й самостійну роботу, підготовку курсових та інших дослідних робіт, підготовка і складання екзаменів тощо). Українські студенти вимушені проводити в аудиторіях на третину

більше часу, ніж їхні колеги із Західної Європи, оскільки в Україні 1 кредит обраховується 36 год. Постає низка риторичних запитань: Чому так? І чи сприятиме така вітчизняна кредитно-модульна система визнанню українського диплома і студентській мобільності?

Студентська мобільність

Кількість українських студентів, які користуються різними міжнародними програмами мобільності, щороку зростає, однак цифри свідчать не на користь нашої держави. У 2005-2006 рр. приблизно 20 тис. українських студентів проходили навчання і стажування у західних університетах. При цьому проходження іспитового терміну за рахунок ВНЗ становить менше 10%. Здебільшого студенти навчаються за кордоном за кошти благодійних фондів, спонсорів або батьків. Серед інструментів Європейського Союзу - Програма співпраці і мобільності у сфері вищої освіти (Еразмус Мундус), грантами якої можуть користуватися студенти, викладачі і науковці; і програма Темпус, грантами якої підтримуються партнерські проекти вітчизняних і західних університетів. Стимулюючим фактором мобільності слугують двосторонні угоди між вітчизняними вузами із західними університетами, програми спільних або подвійних дипломів (Joint/Double Degree). Однак вагомою проблемою залишається мобільність викладачів - їх стажування не координується і не фінансується вищими школами, а міжуніверситетські угоди про обмін кадрами - епізодичні.

Забезпечення якості освіти

Забезпечення якості освіти є серйозними викликом для багатьох країн. Згідно з принципами Болонського процесу з метою об'єктивності процедури забезпечення якості освіти повинні провадитись незалежною структурою. Однак у 20-ти країнах, із 47, що підписали Болонську декларацію, за забезпечення якості освіти відповідає або профільне міністерство, або державні структури. Серед держав пострадянського простору тільки Вірменія, Грузія і Казахстан мають незалежні агенції із забезпечення якості освіти⁶. В Україні за забезпечення якості відповідає Міністерство освіти. Найслабшими сторонами вітчизняної системи забезпечення якості освіти є її індивідуальність до інтересів споживачів освітніх послуг, тотальне одержавлення, формалізм і - конфлікт інтересів.

Автономія університетів

Варто зазначити, що хоч автономія університетів є одним із принципів Болонського процесу, в Європі існує проблема з визначенням критеріїв автономного університету. Саме тому у листопаді 2009 р. Європейська асоціація університетів розпочала дворічне дослідження рівня автономії європейських університетів також і з метою напрацювання певного узагальнюючого бачення концепту університетської автономії та її класифікації.

Формально вітчизняним освіт-

нім законодавством декларується автономія і самоврядування університетів. На практиці, однак, виявляється, що норми освітнього законодавства у сукупності з суміжними дотичними галузями законодавства (Бюджетний і Земельний кодекси тощо) не працюють. Це стосується практично всіх головних аспектів діяльності університетів (організаційної, фінансової, академічної, кадрової тощо).

Вагомою проблемою є також нерозуміння культури університетської автономії та її базових принципів. Серед них і те, що автономія університету передбачає відповідальність перед суспільством за продукт своєї діяльності. Для України відповідальний за якість своїх послуг університет - віддалена, на жаль, перспектива.

Нарешті - суспільне сприйняття змін у царині вищої освіти

Менш ніж половина відвідувачів сайту Програми Темпус повідомляє про позитивне ставлення до участі України у Болонському процесі⁷. А про те, що реформування освіти не ідентифікується як нагальна потреба, свідчать результати дослідження, проведеного соціологічною групою "Рейтинг" у березні 2011 р., згідно з яким тільки 7% респондентів вважають погіршення рівня освіти як одну із найбільших загроз для країни⁸.

Що далі?

Як показує поверхневий зріз проблеми, системної реформи у сфері вищої освіти не відбувається. Наразі стає очевидним, що подальше існування вищої школи без її ґрунтового і комплексного реформування має найсумніші перспективи, такі як втрата можливості інтелектуального і технологічного прориву, остаточна втрата довіри суспільства до освіти, деградація освітньої системи, перетворення України на "сіру зону" Європейського простору вищої освіти і наукових досліджень і на інтелектуального донора.

Ключовими векторами системного реформування вищої освіти має стати:

- ◆ практичне забезпечення права на вищу освіту і рівного та справедливого доступу до її безоплатного здобуття;
- ◆ модернізація системи вищої освіти;
- ◆ підвищення якості освіти;
- ◆ ефективне управління та фінансування освіти⁹.

Як показує досвід країн-сусідів, реформування системи вищої освіти, успадкованої з радянських часів, можливе у досить стислий час. Однак це потребує передусім політичної волі, розуміння необхідності якісних змін в освітній галузі, вироблення консолідованої стратегії і створення законодавчого підґрунтя майбутніх змін.

⁶ Реализация Болонского процесса в странах // Tempus (2009/2010). Вип. 02. 2010. - Март. - С. 37-39.

⁷ Опитування відвідувачів сайту Темпус-офісу в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу : //http://www.tempus.org.ua/uk.
⁸ [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.experts.in.ua.

⁹ З матеріалі презентації Президента Міжнародного благодійного фонду досліджень освітньої політики Тарасом Фініковим "Ескіз освітньої реформи для України", представленої на панельній дискусії "Реформа освіти: Болонський процес та автономія вищих навчальних закладів" 13.03.2011.